

УДК 373. 014.

Лебідь І. Ю.

ІСТОРИЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ОСВІТИ В УКРАЇНІ (1917-1918 рр.)

У статті зроблено спробу проаналізувати процес розвитку освітньої системи в Україні в період Центральної Ради.

Ключові слова: освітня система, Центральна Рада, початкова школа, політичний режим.

Перемога Лютневої 1917 р. революції сприяла створенню на теренах колишньої Російської імперії нової політичної ситуації та суспільної атмосфери. Тимчасовий вакуум легітимної (законної) влади, поява конкуруючих владних структур (Тимчасовий уряд – Ради), широкомасштабне втягнення в орбіту революційної діяльності неосвічених народних мас, активний вихід армії на авансцену внутріполітичної боротьби, посилення в народній свідомості орієнтації на силові методи вирішення суспільних проблем, зростання ролі політичних партій, пошуки політичними силами нових шляхів суспільного розвитку, активізація національних рухів – усі ці тенденції та процеси позначилися на історичному розвитку України в 1917 році.

Проблемі процесу розвитку освітньої системи в період Центральної Ради присвячено чимало наукових публікацій, зокрема являє собою праця «Нариси історії українського шкільництва 1905–1933 рр.» (1996 р., за ред. О. В. Сухомлинської), яка дає можливість усвідомити процеси розвитку системи освіти в Україні в перші десятиріччя ХХ століття. Також важливу роль становлять наукові праці О. М. Завальнюка, С. О. Сірополка, Б. М. Ступарика, Т. В. Філімонова, О. В. Сухомлинської, М. Д. Ярмаченка, Г. М. Ясинського та ін. Однак процес розвитку освітньої системи в Україні в період Центральної Ради залишається недостатньо вивченим.

Мета статті – проаналізувати процес розвитку освітньої системи в Україні в період Центральної Ради.

Виклад основного матеріалу. Освітню систему в Україні окресленого періоду ранньої доби можна характеризувати як антигуманну щодо дітей українських селян, робітників та дрібних ремісників, яким була закрита дорога до вищої початкової та середньої школи. Викладання в початкових закладах освіти здійснювалося російською мовою, а це утруднювало сприйняття навчального матеріалу учнями. Через нерозуміння російської мови в українських дітей не було потягу до науки, читання книжок, написаних чужою для них мовою. Отже, російська мова навчання українських дітей гальмувала освітній розвиток українського народу. Офіційна школа виступала осередком знищення індивідуальності, самостійності, волі, віри і впевненості дитини у спроможності успішно навчатися. У школярів культивувалася мораль, яка була потрібна для панівного прошарку населення України, часом протилежна високим людським ідеалам. Її мета – витворити з дитини покірну, підвладну чужій волі істоту. У цей історичний період початкова школа не була ні обов'язковою, ні загальною.

Часті зміни політичних режимів і органів управління в УНР у перші роки її становлення не могли не впливати на процес формування початкової освіти. Рання доба становлення незалежної України і розбудови національної системи освіти в історії представлена трьома періодами:

– доба УЦР: 4 березня 1917 р. – 29 квітня 1918 р. (влада російського Тимчасового уряду, формування та управління УЦР, утворення й існування «першої» УНР);

© Лебідь І. Ю., 2011

- доба Гетьманату: 29 квітня 1918 р. – 14 грудня 1918 р. (Українська держава гетьмана П. Скоропадського);
- доба Директорії: 14 грудня 1918 р. – 14 листопада 1920 р. (доба Директорії, відновлення та існування «другої» УНР) [6, с. 4].

Створення та функціонування Української Центральної Ради позначилося новим курсом відродження національної школи на протигагу діяльності Російського Тимчасового уряду, який продовжував політику своїх попередників і підтримував проросійську тенденцію в управлінні освітою. На початку квітня 1917 р. у Києві за ініціативою Всеукраїнського товариства шкільної освіти відбувся I Всеукраїнський учительський з'їзд. Він запропонував УЦР створити Головну українську шкільну раду, яка «планово повела б справу організації рідної школи й освіти на Україні». Прислухавшись до цього голосу, УЦР «утворила при собі шкільну комісію», до складу якої увійшла вся Рада Всеукраїнського товариства шкільної освіти. 15 червня 1917 р. на засіданні комітету УЦР створено Генеральний секретаріат освіти на чолі з І. М. Стешенком. Його заступником було обрано П. І. Холодного [10, с. 7]. У червні 1917 р. на базі цієї комісії була створена Генеральна шкільна рада при Генеральному секретаріаті освіти. Дані організації, установи і їх керівники рішуче приступили до побудови нової школи. Поворотним моментом в цьому плані стало розпорядження («обіжник») Генерального секретаріату освіти від 17 червня 1917 р. про перехід на викладання українською мовою в школах [10, с. 60].

Зокрема, на початку 1917/1918 н.р. початкових шкіл було близько 5,4 тис., у яких працювало 62 тис. вчителів. Тільки у Волинській і Подільській губерніях у 1917 р. було українізовано і взято на державне утримання відповідно 31 і 37 нижчих початкових шкіл. У Маріупольському повіті в 1917/1918 н.р. було українізовано 265 однокласних і 26 двокласних нижчих початкових шкіл, у яких навчалось 26,9 тис. учнів [6].

Щодо вищих початкових шкіл, то перед Лютневою революцією 1917 р. на терені України їх нараховувалося біля 356: з них 343 утримувалося на державні кошти, а 13 – на приватні і громадські [8]. Збільшення кількості вищих початкових шкіл відбувалось за рахунок відкриття нових. У 1917 р. їх було відкрито в країні 59, зокрема на Харківщині і Полтавщині (за рахунок місцевих коштів) було відкрито відповідно 2 і 11 вищих початкових шкіл. Після революції розпочалась інтенсивна системна робота щодо їх українізації та дерусифікації. Але цей процес, на думку Вчительської Української Спілки (ВУС), проходив складно, тому що вища початкова школа, на відміну від нижчої ланки, «далі стоїть од народу, і через те більше має ворогів української школи» [2, с. 51–55]. У більшості вищих початкових шкіл навчалися хлопчики і дівчатка разом. Такі школи називалися мішаними. Водночас у незначній кількості були і так звані «хлоп'ячі» та «дівочі» вищі початкові школи (наприклад, в Кам'янці-Подільському, Новій Ушиці тощо).

До вищої початкової школи учні вступали після закінчення вищої її ланки на основі поданої заяви, без вступних іспитів. Однак, в окремих випадках (наприклад, мале приміщення школи, а бажаючих вчитися було багато) педради вищих початкових шкіл могли запроваджувати і вступні іспити. Педрада також приймала рішення про зарахування учнів, яке затверджувалося губернською народною управою [7]. У вищій початковій школі для загалу навчання було платним (від 17 до 50 крб. на рік). Але педради шкіл мали право своїми рішеннями, якщо вони затверджувалися губернськими народними управами, звільняти від плати за навчання «найбідніших учнів» [3].

Вивчення і аналіз різних джерел інформації дає підстави для висновку, що більш успішно проходила перебудова школи після виходу III-го Універсалу в листопаді 1917 р. В цей період ГСО звернувся до губернських, повітових земств і місцевих управ з пропозицією про скликання в грудні 1917 р. «Наради у справі організації

народної освіти в Україні». Делегатами цієї наради, яка за своєю сутністю була з'їздом, пропонувалося обрати по одному представнику від кожного губернського і повітового земств.

Нарада, на якій розглядалося питання перебудови народної освіти в Україні, проходила з 15 до 20 грудня 1917 р. На ній було заслухано 16 доповідей, зокрема, «Відділ народної освіти при повітових і місцевих управах», «Підготовка повітових і місцевих діячів народної освіти», «Взаємодія між губернськими, повітовими і волосними земствами в справі народної освіти» і затверджено «План управління освітою в Україні» [9].

І Всеукраїнський з'їзд Рад, який відбувся 11 – 12 грудня 1917 р. (за старим стилем) у м. Харкові. З'їзд оголосив владу ЦР поваленою. На ньому був обраний верховний державний орган – Центральний Виконавчий Комітет Рад України (ЦВКРУ), який прийняв постанову про створення Української Державної влади. Перший Радянський уряд України – Народний Секретаріат, створений в м. Харкові 17 грудня 1917 р. Народний Секретаріат організував Секретаріат народної освіти, який залишив за собою функції об'єднання діяльності освітніх закладів всіх націй України. На місцях таку функцію виконували загальні губернські шкільні ради. Кошти, які надходили від Секретаріату, розподілялися між школами різних націй пропорційно кількості населення кожної нації. При Секретаріаті працювала колегія в складі трьох комісарів (початкової, середньої і вищої освіти), а при Радах (губернських, повітових, волосних, а в деяких випадках у селищних і сільських) робітничих і сільських депутатів – відділи освіти.

Виконуючи постанови Всеукраїнського з'їзду Рад, Секретаріат народної освіти активно впроваджував в Україні декрети про школу, енергійно втілював в життя державну національну освітню програму. Було ліквідовано старий апарат Генерального Секретаріату Освіти ЦР, управління Харківського учбового округу, дирекції та інспекції народних училищ відділів освіти при місцевих управах і земствах. Там, де старі органи управління школами (в Феодосії, Кам'янець-Подільському та ін. містах) залишилися, їх діяльність контролювалася народними комісарами освіти.

Діяльність органів народної освіти спрямовувалася на роз'яснення трудящим масам політики Радянської влади, збереження і розширення шкільної мережі, матеріальне забезпечення шкіл, збільшення в них учителів. У цей саме час ставиться питання про загальне обов'язкове безплатне навчання. Здійснення його проголошують Ради Народних Комісарів Донецького і Криворізького басейнів, відділи освіти багатьох міст і сіл України. Державою було зроблено важливий крок щодо ліквідації різновідомчого управління освітою, зокрема: «з метою удосконалення навчально-виховної справи, об'єднання й оновлення її на засадах нової педагогіки... всі початкові, середні, вищі, закриті і відкриті, загальноосвітні і спеціальні учбові заклади а також заклади дошкільного виховання і позашкільної освіти, казенні, громадські і приватні, передаються в відомство Народного Комісаріату освіти» [4].

У січні 1918 р., після проголошення IV Універсалом самостійності УНР, ГСО було перетворено на Міністерство Народної Освіти (МНО), яке очолював І. М. Стещенко. Під його керівництвом розроблено концепцію національної школи в Україні.

У Концепції національної школи головна роль відводилася вчителю. Тому закономірно, що з моменту проголошення незалежної України було багато зроблено для підготовки національних кадрів. Міністерство Народної Освіти першочерговим завданням поставило організацію загальної освіти для населення України; надання всім дітям шкільного віку можливості отримати безплатну освіту; структуру школи, яка має бути семилітньою, а кількість учнів в класах не повинна перевищувати

40 чоловік. Щодо розвитку середніх шкіл, то Міністерство Народної Освіти розробило Статут педагогічної ради школи, який надавав право педагогічному колективу обирати керівництво школи. Статут передбачав включення до складу педагогічних рад представників батьківського колективу, що суттєво сприяло демократизації вирішення шкільних проблем [3].

Фактично всі заходи щодо здійснення політики Центральної Ради в галузі освіти лягли на свідому частину вчительства, об'єднану у Всеукраїнську Учительську Спілку. Завдяки її активній участі протягом літа 1917 р. вдалося організувати мережу короткотермінових курсів перепідготовки педагогічних кадрів. До них приймалися випускники вищих початкових і аналогічних шкіл. На курсах готували вчителів для нижчих початкових шкіл. Представники влади добре усвідомлювали «що доля майбутньої України в руках талановитого українського вчителя» [2, с. 47]. Тому держава проявляла до вчителя відповідну увагу, що позначилося на його зарплаті. Так у 1917/1918 н.р. тижневе навантаження на педагога становило 12 год., а місячна зарплата – 600 крб. Водночас Товариство Шкільної Освіти розробило наукову термінологію в різних галузях знань, створило нові підручники, внесло зміни до правопису; накреслило в загальних рисах план розвитку єдиної школи, який був довершений за часів «другої» УНР.

Розуміючи важливість ролі системи освіти в розбудові незалежної української держави, а також прислуховуючись до голосу демократичної громадськості, органи управління освітою вишукували можливості матеріального забезпечення шкільництва. Незважаючи на труднощі, шкільні приміщення все-таки будувалися і ремонтувалися; робилося все можливе, щоб поліпшувати умови навчання та праці учнів і вчителів. Зокрема, в 1917/1918 н.р. тільки в Чигиринському повіті на ремонт нижчих початкових шкіл було витрачено з державної скарбниці 262639 крб. [5, с. 5–135]. Цього навчального року уряд виділив у розпорядження Міністерства Народної Освіти 20726712 крб. «на утримання існуючих та відкриття нових вищих початкових шкіл»; 5 млн. крб. «на допомогу місцевим самоврядуванням і відкриття 100 вищих початкових шкіл»; 4500 тис. крб. «на допомогу та утримання вищих початкових шкіл, відкритих в 1917/1918 н.р. цілком на місцеві кошти»; 9531 тис. крб. «на утримання існуючих вищих початкових шкіл в тих місцевостях, котрі зараз приєднуються до України» [1, с. 6].

У справі матеріального утримання українських шкіл брала участь громадськість. Восени 1917 р. коштами населення було відкрито 53 середні школи, в тому числі 3 українські гімназії у м. Києві. Все це були нові навчальні заклади, оскільки опір українізації діючих шкіл на місцях виявився настільки сильним, що легше було організувати нову школу, ніж реорганізувати стару.

Стан української національної школи багато в чому залежав від забезпеченості її підручниками та посібниками. За даними С. П. Пастернака, в 1917 р. було опубліковано підручників та посібників для національної школи таку кількість: з рідної мови 7 книг (назв) загальним тиражем 122000 примірників, з красного письменства – відповідно 30 і 379000, граматик і читанок – 7 і 530000, підручників з математики – 4 і 235000, дитячих книжок – 21 і 235000, з історії – 9 і 106000, з педагогіки – 6 і 110000, з історії літератури – 1 і 20000 [12, с. 111]. З-поміж цих видань були, зокрема, букварі Б. Д. Грінченка «Українська граматика для науки читання і писання», Т. Г. Лубенця «Граматика: Український буквар», С. Ф. Русової «Український буквар», І. П. Січовика «Рідна мова», С. Ф. Черкасенка «Граматика»; читанки Б. Д. Грінченка «Рідне слово. Перша після граматики книга для читання», С. Ф. Черкасенка «Рідна школа. Перша читанка», Т. Г. Хуторного «Читанка»; граматики І. В. Шерстюка «Коротка українська граматика для школи», підручники з географії С. Ф. Русової «Початкова географія», Я. С. Рудницького «Коротка географія України» тощо. За даними дослідження С. О. Сірополка,

у 1917 р. книжкова продукція України складала 1373 назви, в т.ч. 747 назв українською мовою. Але ця продукція, зазначав він, «не задовольняла всіх потреб школи»[11, с. 155]. І тому в січні 1918 р. при Міністерстві народної освіти було створено Видавничий відділ, який мав дбати про «забезпечення рідної школи (нижчої, середньої і вищої) підручниками і різними шкільними засобами (картами, картинами і тощо).

Отже, у період влади російського Тимчасового уряду, формування та управління Української Центральної Ради, утворення й існування «першої» Української Народної Республіки відбувалася внутрішня реформа управління освітою. Були сформовані різні варіанти державного та громадського управління системою освіти, зокрема: Генеральний секретаріат освіти, Головна українська шкільна рада, Шкільна комісія, Генеральна шкільна рада. Органи управління поступово набували національних рис, позбувалися вороже настроєних кадрів. Домінуючими пріоритетними напрямками управління системою початкової освіти були: боротьба з неписьменністю, українізація, демократизація, децентралізація.

Таким чином, у 1917 – 1918 рр. ХХ ст. в Україні відбувався поступовий перехід до забезпечення українського народу обов'язковою безплатною початковою (нижчою) освітою, становлення і розвиток уніфікованої системи початкової освіти, формування й апробація різних варіантів державного й громадського управління системою освіти.

Список використаних джерел

1. Анкета Р. Ш. Реформа школи: проблеми і труднощі в її реалізації / Р. Ш. Анкета // Рад. шк. – 1987. – № 12. – С. 3–10.
2. Березівська Л. Д. Розробка Наркомосом УРСР системи шкільної освіти та її апробація в контексті соціально-економічних та суспільно-політичних детермінант (1920–1924) / Лариса Березівська // Іст.- пед. альм. – 2007. – № 1. – С. 9 – 19.
3. Верстюк В.Ф. Українська Центральна Рада: навч. посіб. / В.Ф. Верстюк. – К. : Заповіт, 1997. – 344 с.
4. Гриценко М. С. Нариси з історії школи в Українській РСР (1917–1965) / М.С. Гриценко. – К. : Рад. шк., 1996. – 230 с.
5. Гриценко М.М. Сорок років розвитку радянської школи в Українській РСР / М.М. Гриценко // Розвиток нар. освіти і пед. Науки в Укр.. РСР 1917–1957: наук. Зап. Сер. Педагогіка.– К. : Рад. шк., 1957.– Т. 4.–С. 5–135.
6. Даниленко В. М. Освіта України в роки національно-демократичної революції (1917-1920) : з хроніки подій / В. М. Даниленко, О. М. Завальнюк, Ю. В. Телячий. – Кам'янець-Подільський : Абетка-НОВА, 2005. – 264 с.
7. Присяжнюк К.Ф. Новий етап в розвитку радянської школи на Україні / К.Ф. Присяжнюк. – К. : Рад. шк., 1996. – 155 с.
8. Постишев П. П. Советская Украина на новом подъеме : политический отчет ЦК КП(б) У XII съезду КП(б)У 20 янв. 1934 г. / П. П. Постишев. – К., 1934. – С. 87.
9. Развитие народного образования УССР: справ. материалы / ред. В. В. Лисица. – К. : Рад. шк., 1977. – 32 с.
10. Редько Ф. А. До нових перемог / Ф. А. Редько // Ком. освіта. – 1939. –№10. – С. 27.
11. Сірополко С. Народня освіта на Советській Україні / С. Сірополко. – Варшава, 1934. – С. 114–115.
12. 231. Ткачук П. Д. Развитие народного образования в Украинской ССР в годы второй пятилетки (1933-1937 гг.) : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. ист. наук. – К., 1983. – С. 17–18.

In the article is made an attempt to analyse a process of educational system in Ukraine in the period of Centralna Rada.

Key words: *educational system, Centralna Rada, elementary school, political system.*